

TÜRÜK

2021, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 27, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received: 30.10.2021*

Kabul Tarihi / *Date of Accepted: 20.12.2021*

Sayfa / *Page: 278-284*

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer:*

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Kaval

Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Tunceli

yilmazkaval@munzur.edu.tr

TUNCELİ HALK KÜLTÜRÜ VE İNANCINDA GÜNEŞ

Öz

Gök ve gök cisimleri tarihin en eski devirlerinden itibaren insanoğlunun kültür ve inanç dünyasında önemli yer teşkil etmiştir. Yayıdığı enerji ile yeryüzündeki canlı yaşamın oluşmasında katkıda bulunan güneşte pek çok sembolik yakıştırmaya konu olmuştur. Dünyanın her bölgesinde güneş ile ilgili halk inanışlarına rastlamak mümkündür. Türkiye’de de hemen hemen her bölgede güneş ile ilgili halk inanışları mevcuttur. Ülkemizde güneş ile ilgili pek çok inanışın var olduğu yerlerden biri de Tunceli ilidir. Tunceli insanı, doğada bulunan her varlığa büyük bir saygı duymaktadır. Bu saygı neticesinde doğada bulunan pek çok varlık ile ilgili inanışlar geliştiren yöre insanının kutsalları arasında güneşte önemli bir yer tutar. Güneşin doğuşuna, batışına ve tutulmasına çeşitli anlamlar yükleyen yöre insanı, güneş ile ilgili pek çok inanış benimseyip bu doğrultuda çeşitli uygulamalar gerçekleştirmektedir. Güneş ile ilgili var olan inanışlar, yöre insanının büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir. Bu çalışmada, Tunceli ilinde güneş ile ilgili halk arasında var olan inanışlar ve bu inanışların toplumdaki yansımaları değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: İnanç, kutsal, güneş, kültür, Tunceli.

THE SUN IN TUNCELİ FOLK CULTURE AND BELIEF

Abstract

Celestial and celestial bodies have had an important place in the culture and belief world of human beings since the earliest periods of history. The sun, which contributes to the formation of living life on earth with the energy it emits, has been the subject of many symbolic ascriptions. It is possible to come across folk beliefs about the sun in every region of the world. In Turkey, there are folk beliefs about the sun in almost every region. Tunceli is one of the places where there are many people related to the sun in our country. The people of Tunceli have great respect for every being found in nature. As a result of this respect, the sun occupies an important place among the holy places of the local people, who have developed beliefs about many beings in nature. The local people, who give various meanings to the sunrise, sunset and eclipse of the sun, adopt many beliefs about the sun and carry out various practices in this direction. The beliefs about the sun are accepted by the majority of the local people. In this study, the beliefs about the sun among the people in Tunceli province and the reflections of these beliefs in the society will be evaluated.

Keywords: Belief, sacred, sun, culture, Tunceli.

Giriş

Dünyamızın ısı ve ışık kaynağı olarak kabul edilen güneş, insanoğlunun kültür ve inanç dünyasını derinden etkilemiştir. İlk insan topluluklarından itibaren güneş, bazen tanrı bazen de tanrısal bir güç olarak kabul edilmiştir.

Antik Mısır inancına göre insanlar, güneş tanrısı Re'nin gözyaşlarından doğmuştur. (Eliade 2003: 116) Asur ve Babil mitolojisinde güneş tanrısı Samaş olarak bilinir. (Black- Green, 2003:42) Eski Hint inancına göre insan öldüğü vakit bedeni kozmik deve, gözleri ise güneşe doğru gitmektedir. (Eliade 2003:157)

“Eski Çin kaynaklarına göre Hun Hakani, her sabah çadırdan çıkarken, güneşe, geceleri de aya secde edermiş.” (Beydili, 2004:76) *“Hun Devleti zamanında hem güneşe hem de aya ayrı ayrı saygı gösterilirden sonra, kurbanlar kesildiğini de biliyoruz.”* (Uslu 2014:64)

Anadolu'da güneş, genelde kadın olarak bilinmekte ve bu konuda Anadolu'da çeşitli söylenceler anlatılmaktadır. (Boratav, 1984: 14-17) Anadolu'da aşıklar sevgililerinden bahsederken, sevgili çoğu zaman güzellik yönü ile güneşe benzetilir. (Albayrak 2010: 226)

“Evvelim âhirim gönül güneşim

N'olur ahvâlimi bil güneş gözlüm

Sensiz bu dünyada zaten ölmüşüm

Yetiş bu gönlümü al güneş gözlüm.” (Albayrak 2010:226)

Anadolu’da var olan bir inanışa göre; “*zamanın birinde iki kız kardeş hamur ile oynamaktadır. Büyük olan kardeş oyun sırasında küçük kardeşinin yüzüne hamur fırlatarak yüzünü kirletir. Küçük kardeş öfkelenerek ablasına, ‘Benim yüzümü kirlettiğin gibi Allah’ta senin yüzünü kirletir.’ şeklinde beddua eder. Anlatıya göre edilen beddua neticesinde küçük kardeş güneşe, ablası ise aya dönüşür*” (Doğan 2020: 279)

Bütün bu bilgilere baktığımız zaman güneşin ilk insan topluluklarından günümüze gelinceye kadar dünyanın her bölgesinde önemsendiği ve çeşitli durumları simgelediğini anlıyoruz.

Tunceli Halk Kültürü ve İncasında Güneş

Tunceli’de gök ve gökyüzü unsurları ile ilgili halk inanışları, yöre insanının zihinsel yaratı gücünün ifadeleridir. Doğa ile iç içe yaşayan yöre halkı, doğaya büyük bir saygı duymakta ve doğadaki her şeyin bir ruhu olduğuna inanmaktadır. Bu saygı neticesinde doğa ile ilgili pek çok inanış geliştiren yöre insanı, güneş ile ilgili de çeşitli inanışlar geliştirmiştir.

Yörede eski dönemlerden beri mübarek olarak kabul edilen güneş, doğduğu vakit insanlar ona dönüp dua eder (KK1, KK6). Tunceli’de “*güneş ışınlarının vurduğu ilk taş veya işaret parmağı öpülüp alınma dokundurulduktan sonra eller güneşe doğru açılır; dualar yapılarak cemaat için hayat ve dünya ile ilgili istemlerde bulunur.*” (Gezik vd. 2010: 196).

“*Dersim’de bugün bile, yaşlılar güneşin doğuşunda ve batışında onu dualarla, saygı öpücükleriyle karşılar ve uğurlarlar.*” (Deniz 2011: 234). Büyük bir saygı ile ellerini güneşe doğru açan yöre insanı şu şekilde dua eder:

“*Ya Tanrı*

Muhammed Ali’nin cemali

Sen varsın,

Bize yardım et,

Cemalinden bizi mahrum bırakma,

Biz senin kolunuz,

Senden öteye kimse tanımıyoruz

Sen hem bizim doğuşumuz hem de ölümümüzün

Senin adın Allah

Büyük Allah!” (Gezik vd, 2010: 197).

Yörede sabah güneşi ve akşam güneşine ayrı ayrı dua edilir. Sabah güneşine (tija sodire) dua edilirken; Ya Muhammed, hayırlı doğdun hayırlı bat. Ümmetine ışık ver...” derler. Akşam güneş batarken de çala çocuğunun içine hayırla git, çala çocuğumuzu çala çocuğuna bağışla denir. (KK-5)

Kızılca Yürür’ün 2019 yılında yayınlanan Dersim Alevileri’nde İyileştirme Geleneği adlı çalışmasında yörede kaynak şahıslar ile görüşerek derlediği başka bir duada şu şekildedir:

“Mübarek çıktığında (güneş) Bismillah ya Muhammet Mustafa. La ilahe illallah haq birdir Muhammeden Resulallah. Ya Ali ya Muhammed. Eğer yatağınız varsa insanların üzerine serin, insanları birbirinden ayırmayın. Can derdi vermeyin çocuklarımıza, herkese dünyaya aleme. Haq’tan minnetimiz odur.” (Yürür 2019: 327)

Yürür, çalışmasında yine güneşin doğuşu esnasında edilen başka bir duayı da kaynak şahıstan şu şekilde derlemiştir:

“Muhammed sen doğdun hoş geldin. Gelip kullarınıza sahip çıkın, kapı açın onlara. Kanununuzun indirin, onların hepsini kardeş yapın, kadınlar ve erkekleri. Bizim çocuklarımızı da kurtarın. Bizi kimsenin elinin önüne koymayın.” (Yürür 2019: 327-328)

Yörede güneşe karşı edilen bu dualarda dikkat edilirse güneş, Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin yüzü olarak kabul edilmektedir. Bundan olacak ki yöre halkı, güneşe mübarek demekte ve ona karşı büyük bir saygı göstermektedir.

Tunceli yöresi müziğinde de güneş ve ay, Hz. Muhammed ve Hz. Ali ile ilişkilendirilir. Yörede çok bilinen bir deyiş olan Ala Gözlü Nazlı Dilber deyişinde bu tema işlenmektedir.

“Var ana Pazar eyle

Hışım ile hazar eyle

Aya güne nazar eyle

Ay Ali’dir gün Muhammed

Üç yüz altmış altı ayet

Balıkta suya hasret

Çarkı döner gül içinde.” (Turhan vd. 2012:56)

Bu ifadelerle dikkat edilirse yöre insanı, güneşin parlaklığını Hz. Muhammed ile ayın parlaklığını ise Hz. Ali ile ilişkilendirmiştir.

Yörede güneş tutulmasının olduğu zaman felaketlerin olacağına inanılır. Yöre insanı, felaketlerin olmaması için güneş tutulması anında mumlar yakarak dua eder, ardından kurbanlarını kesip, niyaz dağıtırlar. (KK-1, KK-6)

Konu ile ilgili görüştüğümüz kaynak şahıs Haskar Bulut’un aktardıklarına göre; eski dönemde özellikle kırsal kesimde güneş tutulması olduğu vakit insanlar büyük bir panik ve korku yaşardı. Güneşin ifritler tarafından tutulduğuna inanan yöre insanı, ifritlerin yenilmesi için güneşe doğru silah atardı. Güneş tutulması bittiği vakit düşmanın yenildiğine inanan halk, halaylar çekerdi. Aynı uygulama ay tutulması olduğu vakitte gerçekleşir. Günümüzde silah atma yasak olduğu için kırsal kesimde insanlar teneke davul gibi gürültü çıkaran nesnelere vurarak ifritlerin güneşi rahat bırakacağına inanır. (KK.2)

1888 de yöreye bir seyahat gerçekleştiren Seyyah Antranik, Tunceli’de güneş tutulması ile ilgili bilgiler aktarmaktadır. Antranik’in aktardığı bilgiler ile Haskar Bulut’un aktardığı bilgiler arasında büyük benzerlik görülmektedir.

“Güneş ve ay gökyüzünün kapılarıdır. Biri karardığı zaman şeytan sürüsü ile melekler sınıfı birbiriyle çarpışır. Bu çarpışma tabii ki günahsız bir ruh için olur. Şeytanlar onu cehenneme melekler ise buna engel olmaya çalışırlar. Öyle ki ne zaman güneş veya ay kararsa, Dersimliler tüfeklerini, tabancalarını kararan güneş veya aya doğrultup ateş eder ki şeytanlar kaçsın ve günahsız ruh kurtulsun”. (Antranik 2017:126)

Dikkat edilirse yaklaşık 133 yıl önce yörede güneş tutulduğu vakit yapılan uygulamalar ile yakın dönemde yapılan uygulamalar arasında çok az değişiklik olmuş. Yöre insanı, yıllar boyunca geleneklerini, göreneklerini icra edip günümüze kadar taşımayı başarmıştır.

Eski dönemlerde Tunceli’de anne babalar, güneş doğmadan önce uyanıp çocuklarını da uyandırırıldı. Yöre halkı arasında var olan inanışa göre uykuda olan kişinin üzerine güneş doğarsa kısmeti kapanır. Bu yüzden yörede güneş doğmadan önce çocuklar uyandırılır, güneşin doğuşu ile yeni güne başlanır (KK4).

Yörede var olan başka bir inanca göre; *“Tija Merdu/ Roca Mirinan: Ölülerin güneşi, güneş batmadan önce dağların doruklarındaki son ışıdır. Bu zamanda ölülerin güneşe çıktıklarına ve su içtiklerine inanılır. Bu yüzden yeryüzündekiler, bu saatte su içmezler. Bu saatte su içen insanın ölen akrabalarına saye merdu (Ölülerin Şahının) su vermediğine inanılır. (Gezik vd. 2010: 197)*

Yöre halkına göre güneş battıktan sonra toprak mühürlenir. Yörede kutsal canlılar olarak kabul edilen dağ keçilerinin, güneş battıktan sonra toprağa ayak basmayıp kayalık alanlara çekilmesi bu durum ile ilişkilendirilmektedir. (Taş vd. 2020: 683)

Şehir merkezinde ve kırsal kesimde yöre insanı evlere bereket getireceğine inanarak giriş kapılarının üzerine güneş sembolünü koymaktadır. Yörede tarihi bir öneme sahip olan mezar taşlarında işlenen çeşitli motifler arasında güneş motifinin de yer aldığı görülmektedir.

Yörede güneş, güzellik unsuru olarak da kabul edilmektedir. Güzel bir çocuk ya da güzel bir kadın görüldüğü vakit bunlara ‘güneş yüzlü’ denilir. (KK3) Yörede kızlara en çok verilen isimlerden biri de güneştir.

Sonuç

Tunceli halkı arasında güneş ile ilgili halk inanışlarının pek çok yansıması görülmektedir. Tunceli’de güneş ile ilgili halk inanışlarının oluşmasında yörenin dini karakteri önemli oranda etkili olmuştur. Alevi inancına bağlı olan yöre insanı, güneşi Hz. Muhammed ve Hz. Ali ile ilişkilendirilmekte ve buna bağlı olarak güneşe karşı büyük bir saygı duymaktadır. Güneşin kutsallığına inanan yöre insanı, güneş ile ilgili pek çok pratik ve uygulama gerçekleştirmektedir. Güneş doğduğu zaman güneşe karşı dua eden insanlar, güneşin tutulmasını da kötü ruhların işi olarak kabul etmekte ve buna bağlı olarak çeşitli pratik ve uygulamalar gerçekleştirmektedir. Güneş ile ilgili

halk inanışlarının kırsal kesimde ve şehir merkezinde benzer şekilde olduğu ve yörenin tamamında güneşin kutsal ve mübarek olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Hızla değişen dünyamızda insanoğlu pek çok geleneğini unutmaktadır. Yörede de eski dönemlerde güneş ile ilgili yapılan pratik ve uygulamaların günümüzde eskisi gibi yapılmadığı görülmektedir. Yöre folkloru ile ilgili yapılacak yeni çalışmalarda yörenin kültürünün gün yüzüne çıkarılıp yok olmasının engellenmesi temel hedef olmalıdır.

Kaynaklar

A) Yazılı Kaynaklar

- Albayrak, Nurettin (2010). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları
- Antranik (2017). *Dersim Seyahatname*. İstanbul: Aras Yayıncılık
- Beydili, Celal (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap Yayın
- Black, Jeremy ve Green, Anthony (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrılar İfritler Semboller*. İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Boratav, Pertev Naili (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Dilşa Deniz (2011). *Dersim İnanç Sembolizmi*. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Doğan, Oğuz (2020). *Bitlis Efsaneleri Psiko-Sosyal ve Arketipsel Çözümleme*. İstanbul: Libra Yayınevi.
- Eliade, Mircea (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları
- Eliade, Mircea (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. Çeviren: Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınları
- Gezik, Erdal ve Çakmak, Hüseyin (2010). *Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Kalan.
- Taş. Sibel ve Kaval, Yılmaz (2020). Tunceli’de Kültürel Bir Sembol: Dağ Keçisi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 30, 680-688.
- Turhan, Salih ve Kantar, Handan (2012). *Tunceli Halk Müziği*. Elâzığ: Önder Matbaa
- Uslu, Bahattin (2014). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Kamer Yayınları
- Yürür, Kızılca (2019). *Dersim Alevileri’nde İyileştirme Geleneği*. İstanbul: Ezgi Matbaacılık

B) Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Mehmet Yıldız, 75 yaşında, İlkokul mezunu, Esnaf (Görüşme tarihi: 07.08.2019).
- KK-2: Haskar Bulut, 67 yaşında, Okuryazar değil, Ev hanımı (Görüşme tarihi: 13.06.2019).
- KK-3: Sultan Yıldırım, 94 yaşında, Okuryazar değil, Ev hanımı (Görüşme tarihi: 26.08.2019).
- KK-4: İbrahim Tosun, 55 yaşında, Üniversite mezunu, Akademisyen (Görüşme tarihi: 18.05.2019).

KK-5: Sabriye Kaya, 58 yaşında, Lise mezunu, Emekli (Görüşme tarihi: 03.11.2019).

KK-6: Hüseyin Erdoğan, 84 yaşında, İlkokul mezunu, Çiftçi/Dede (Görüşme tarihi: 17.03.2019).